

magično-animističnog razdoblja, oni i dalje imaju potrebu da se identifikuje sa idealnim figurama religije ili kulture i ideologije, i tako je ostao isti, uprkos ogromnim promenama kroz koje je prošao u hiljadugodišnjoj antropološkoj evoluciji.

Obredi koji su nastali tokom toga razdoblja bili su praizvori svih kasnijih ljudskih delatnosti. Oni su služili lovu, zemljoradnji; iz njih su proistekle sve umetnosti, religije, filozofije, nauke. U starijem kamenom dobu, u obredima koje je predvodio žrec obučen u jelenju kožu, sa rogovima na glavi, kao što to vidimo na pečinskim crtežima onog vremena, učesnici su lovili razne životinje nacrtane ili izvajane, pored izvesnim nadzemaljskim stvorenjima koje je svojom svemoći omogućavalo obilan lov. Po tragovima kopalja zabadanih u izvajane životinje prepoznajemo da se u tim obredima izvodilo ono što se i u lovu izvodi, samo što ta lovina nije mogla da zadovolji glad lovaca. Zašto su, onda, izvodili te naporne obrede? U najnepriступačnijim delovima pećina, bez svetlosti? Tim obredima koji su bili orgijastičke prirode poznatim doskora mnogim narodima, odlagala se glad koja je mučila ljude, i dozvoljavala im da bar u svešti budu srećni. Oni su stvarali i ubeđenost da će svemoćno biće koje im je prisustvovalo, umilostivljeno njihovom odanošću, dočeka krda divljih stada i snabdeti zajednicu hranom. Žreci koji su prvi naslućivali godišnja doba, selidbe lovina, pokazali su se na taj način kao čarobnjaci, koji svemoćno biće mogu da umilostive ili nateraju da pomogne zajednici. To je bila i vežba lovačkih veština i stvaralo je samopouzdanje lovaca.

Takvi su se obredi kasnije stvarali oko zemljoradnje, obrade metala, i tako su se postepeno razvijale sve specifičnije delatnosti. Neki od ovih obreda pretvarali su se u zanimanjima, drugi u religiozne obrede i, najzad, neki u umetnost.

Umetnost je bila prvobitno totalna. I pevanje, i instrumentalna muzika, i ples, i mima, i pesništvo, slikarstvo, vajarstvo. I pored toga što je obred imao sve značajke umetnosti, on to na samom početku nije bio. Prvo zato što je bio otuđen i dozivljan kao da je čovek samo instrument kojim nadzemaljsko biće upravlja, a drugo – zato što je cilj obreda bio da zajednici, ili kasnije pojedincu, pribavi izvesnu korist. Ona je bila opipljiva, prvo ju je čovek samo čulno iskusio u transu, a tokom vremena i kao zadovoljenje izvesne potrebe. To čulno iskustvo, prvo halucinirano a kasnije i stvarno, omogućilo je ljudima čvrstu ubeđenost u realnost onog što se događalo u obredu.

Tek kad je prestala magija i kad je čovek počeo osećati da sam stvara, i kada ju je okolina počela prihvatiti kao iluziju stvarnosti, koja nije svemoćna i stvorena ni iz čega, čovek je svoje divljenje počeo da doživljava kao izazvano umetnošću. Kao da se uverenje da se radi o stvarnim svemoćnim čudima, koja se odigravaju pred našim očima, preliva u zadovoljstvo koje nam omogućava da uživamo u stvarnosti bez prevare i trika. Kao da smo se najzad složili da zajednički uživamo u osećanjima koja su veštački stvorena izuzetnom veštinom. Čovek koji je doživeo da sebe vidi kao jedinku sa identitetom u vremenu, koja nešto hoće i može da učini, u kojoj se odigravaju procesi mišljenja i planiranja; čovek koji može da odustane od toga da kao bog stvara ni iz čega, pa čak ne mora ni druge u to da ubeđuje trikovima koji su postali sve vidljiviji; koji se još oslanja na inspiraciju, kao ostatak opsednutosti i gordi se svojom veštinom – to je prvi umetnik. Figurativno izraženo, to je čovek koji potpisuje svoje delo.

Između tog trenutka kad je nastalo autorsko delo i onog kada izrada fetiša dostigne izvestan stupanj oblikovanja, koji kod savremenog čoveka već izaziva umetnički doživljaj, postoji period stvaralaštva u kojem se ono ne doživljava kao izraz individualnog htenja i sposobnosti. Taj period neumetničkog stvaralaštva, ako tako možemo da ga nazovemo svakim danom postaje sve užli, i javlja se težnja da se svaka tvorevina čoveka izjednači sa umetnošću.

Drugim rečima, umetnost je nastala onog trenutka kad su se stvaralac i poštovalac složili da se radi o iluziji, pa ma kako izazivala uzbuđenje i dočaravala stvarnost.

Istina je da je širenje senzibiliteta za umetničko u savremenom društvu i među estetičarima omogućilo umetničke doživljaje i tamo gde ranije nisu mogli da se izazovu. To je učinilo ne samo da neka afrička plastika ili muzika iz nekog »primitivnog« plemena mogu da izazovu umetnički doživljaj, i to ne samo kod ljubitelja, nego još jednostavnije radnje – kao što smo pokazali na primeru hepeninga – dozvoljavaju da čovek doživi estetsko uzbuđenje i u aktivnostima u kojima je u davnjoj prošlosti doživljavao »strah božji«, kako se to zove u teologiji. Ta agresivna komponente odnosa preme objektu sublimirana je danas u estetski doživljaj.

Relativne granice kvalitativnijih promena tokom evolucije čovekovog stvaralaštva mogu da odrede globalan odnos onih koji su neku umetnost stvarali prema njihovom delu, ali nisu nužni za procenu tih dela. Teško je odlučiti se kad je »dema motika«, kako se izražavao Levi Bril, stvorena da bi kao aktivno biće radilo za čoveka, a kad je takva ubeđenost nestala, pa su oči i drugi delovi tela naslikani na njoj ostali još samo ukrasi za koje možemo da kažemo da su nastali iz zadovoljstva ukrašavanja. To zadovoljstvo postepeno se osamostaljuje i postaje trajna funkcija umetnika. Ona se pretvara u neku vrstu prepoznatljivog rukopisa pojedine umetničke individualnosti, koja može tokom života da se menja, pri čemu zadržava, ipak, nešto od karakteristike pojedinca.

Promena mehanizma odnosa prema stvaranju ne menja se iznenadno, kao što se iz do sada iznetog moglo zaključiti. Samozaljubljenost umetnika da može da stvara po sopstvenoj volji pojavljuje se i kao čvrsta ubeđenost, a i kolebljivo, kao što to vidimo kod pojedinih umetnika i danas.

Kod ljubitelja ili učesnika u obredu vidimo, isto tako, postepeno sazrevanje od manje-više izražene fiksacije u magijskoj psihologiji, kod nekih i nesigurnosti, kao kod starije dece u odnosu na deda-Mraza, do onih koji se zadovoljstvom prepuštaju svesno prihvaćenoj umetničkoj iluziji. Ona, isto tako, može da bude potresna, kao i učešće u sakralnom obredu, praćena lupanjem srca, suzama i lakom ili jačom izolacijom iz stvarnosti. To je samo merilo našeg uzbuđenja, a ne i znak umetničke vrednosti dela, što ponekad naivno pretpostavljamo.

Sve ovo što smo izneli nema uticaja na istorijsko-umetnička istraživanja. Postoje kriterijumi procene umetničkih dela, o kojima psihoanaliza nema šta da kaže. Ona govori o nesvesnim motivima i kako ih ja – meha-

nizmi obrađuju, kako kod stvaraoca, tako i kod receptora. Onome što umetničko delo nesvesno izražava, što je na neki način ispod površine mejstorstva i prepoznatljive tradicije, kojima se kritičari i istoričari umetnosti pretežno bave, psihoanaliza dodaje jednu dimenziju koja pomaže da se otkriju potisnute težnje ljudi određene kulture i vremena i kako, nezavisno od estetskih vrednosti, pomažu čovekovom ja da se rastereti izvesnog dela svojih psihičkih konflikata i tako nađe neke odgovore na pitanja smisla i postojanja.

Sukobi sa bogovima i društvom bili su oduvek predmet umetničke obrade, a pravo na sukobe, kao i uvid u njegovu aktuelnu prirodu, olakšavaju čoveku svakodnevi život, i stvaraju nove izgled i nade da neće uvek biti do te mere pritisnut bogovima i društvom da će mu život izgledati nevredan. Neki pri tom likuju od radosti i ushićenja, drugi se plaše, bojeći se da će zavladati anarhija ako se da oduška onim potrebama koje je umetnost toga razdoblja otkrila i pokazuje čoveku, odnosno svom krugu ljubitelja, da je život bez određenih zabrana ne samo moguć, već i puniji u lepši. Obredi i njihovi naslednici, proslave i narodni običaji, kao u umetnost koja je neka vrsta njihovog slobodnog ponovnog stvaranja, predstavljaju neprekidan bunt protiv robovanja koja je pojedinac uneo u sebe vaspitanjem i uzdigao u svome ja kao granicu dozvoljenih zadovoljenja u životu.

Istorija toga niza oslobađanja u pojedinim kulturama još nije napisana. Svaka je pod naročitim uslovima razvoja morala da ide raznim putevima. Jedna su se lakše oslobađala zabrana libidnog ispoljavanja, kao što je to slučaj, na primer, u Indiji, druga lakše agresivnih zadovoljenja. Ovo smo naveli samo kao krupan domen čovekovih potiskivanja; u stvarnosti su putevi oslobađanje nesvesnih želja mnogo složeniji i podložni sitnim pomacima od generacije do generacije, dok ljudi u svojim kulturama nisu postigli onaj nivo slobode postupaka svesnih ja-funkcija, do kojih smo danas došli svaki u svojim okvirima.

Granice koje su pojedine kulture stvorile u prilazu i rešavanju svojih socijalnih i interpersonalnih konflikata vode širenju svesti u okviru svoga kruga. Granice koje je stvorila kultura, pojedini njihovi poznavaoци stepeno prevazilaze svojim znanjem i uživaljavanjem. Ljudi koji su godinama živeli u Kini ili u nekom Melaneskom plemenu, koji su se, možda, tamo rodili i odrasli, koje zasenjuje prošlost te kulture i kraja kao što nas zasenjuje naša, mogu da nam saopšte ne samo nešto o majstorstvu izvođenja u okviru te kulture i vremena, nego i šta mi možemo da vidimo i osetimo kad sa takvim dalekim umetnostima dođemo u kontakt. Oni mogu da nam otkriju ono što nismo sami mogli da osetimo i vidimo; da su i drugi rešavali ne samo tehničke probleme kao i umetnici naše kulture, nego i ljudske probleme koji su zajednički svim ljudima, bez obzira na vreme i prostor, i kako su ih oni rešavali za razliku od nas.

Identifikujući se sa mitovima koji su se stvorili oko života idealnih figura u okviru kultura, mi postepeno sagledavamo i naše potisnute potrebe i tako prorađujemo otpore koji su se stvorili u psihama prethodnih generacija, te učimo kako da ih upotrebimo sublimirano na opšte dobro. Mi sagledavamo postepeno da naše potisnute potrebe nisu opasne po sebi, nego su to samo ako nismo u stanju da im nađemo cilj. U tom oslobađanju potisnutog pojavili su se i agresivni impulsi koji prete da unište ceo ljudski rod i za koje još smatramo da nas štite od opasnosti. Životi boraca za nove vrednosti i oni koji nam pokazuju kako da ih nađemo u sebi i oko sebe, putem usmene i pismene kulture, u prvom redu umetnosti, omogućavaju nam da rešimo dileme zadovoljenja nagonskih potreba, savesti, odnosno ja-ideala, i onog što zajednica u kojoj živimo od nas traži. Taj dugi put pronalazjenja načina da složimo u sebi i princip zadovoljstva i princip realnosti omogućili su nam obredi religije, običaji, ideologije i umetnost. Umetnost danas pokazuje relativno najveći stepen individualne slobode, pa može prolazno i da zastrani, ali pozivajući ljubitelje na samopoznavanje.

Umetnost pomaže pojedincima i grupama da nađu svoje mesto ne samo u svojoj zajednici i da je unaprede, nego i mogućnost da se vreme-umno učlane u građane sveta. Gde je bio mrak, neka bude svetlost svesti.